

МОРФОЛОГІЧНІ ТА СЛОВОТВОРЧІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ БУКВАРЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША (1857) З ПОГЛЯДУ СУЧАСНИХ НОРМ

У статті проаналізовано морфологічні та словотворчі особливості мови букваря П. Куліша, виявлено ті мовні одиниці, які не стали нормативними в сучасній українській літературній мові (ненормативи) на морфологічному та словотворчому рівнях. Визначено риси морфологічних та словотворчих ненормативів, зафіксованих у букварі П. Куліша. Виділені риси ненормативів ілюструють, у яких напрямках унормування нової української літературної мови проходило найпроблемніше.

The morphological and word-formation features of language of the primer by Panteleymon Kulish are analysed in the article. Fixed those linguistic units which did not become normative in modern literary Ukrainian ("non-normatives"). Determined features of morphological and word-formation non-normatives, fixed in the ABC-book by Panteleymon Kulish. Selected features of non-normatives illustrate what directions of standardization of norms of new literary Ukrainian passed the most problematically.

Буквар П. Куліша – перший україномовний підручник, із якого українці в підросійській Україні мали можливість навчатися рідною мовою. Цей підручник з'явився в Санкт-Петербурзі в 1857 році під назвою “ГраMATка” обсягом 149 сторінок. Друге видання обсягом 69 сторінок вийшло там же в 1861 році. Буквар П. Куліша започаткував серію україномовних підручників для початкової освіти, що з'явилися в Східній Україні протягом 1857-1862 років. Авторами цих підручників стали К. Шейковський, Т. Шевченко, І. Деркач, М. Гатцук, О. Стронін, Ю. Дараган, Л. Яценко, Д. Мороз, О. Кониський та ін. Підручники призначалися для недільних (недержавних) шкіл. Перша з цих шкіл відкрилася в 1859 році в Києві з ініціативи самих українців, протягом 1859 – 1862 рр. “в 9 українських губерніях Російської імперії діяло щонайменше 115 недільних та суботніх шкіл: Київській – 23, Подільській – 11, Волинській – 5, Полтавській – 30, Чернігівській – 6, Харківській – 11, Херсонській – 14, Катеринославській – 7, Таврійській – 8” [8, 9]. І недільні школи, і підручники для них були проявами національно-культурного піднесення, що простежувалося в Україні в

кінці 50 – на початку 60-х років XIX ст. Проте “ГраMATка” П. Куліша, як і всі інші україномовні підручники для початкової школи, була заборонена. Вже в 1863 році Валуєвський циркуляр заборонив навчання українською мовою та видання українських підручників [19].

Розпочинається “ГраMATка” (1857) коротенькою передмовою [9, 1-3], у якій переконливо доводиться необхідність навчати українських дітей початкової грамоти українською мовою. П. Куліш наголосив: “Треба учить дітей письменства такъ, щобъ, дурно часу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сего найперва помічь – щобъ граMATка зложена була рідною Українською мовою” [9, 2].

Після передмови в підручнику представлена традиційна для букварів XIX ст. власне букварна частина, в якій подано алфавіт “гражданку” в різній формі (велика, мала, прописна, рукописна азбука) [9, 5-6]. Далі П. Куліш у загальних рисах описав свою правописну систему – “кулішівку” (розділ “Правила для учителя” [9, 7]), подав поділені на склади уривки із шести “Давидових псалмів” Т. Шевченка та уривки з народної думи про гетьмана Наливайка

“Склади” [9, 8-14]). У наступному розділі (“Читання по верхам” [9, 15-43]) подані ті ж тексти, що і в розділі “Склади”, але вже без поділу на склади та з коментарями П. Куліша; у кінці вміщені в повному обсязі ще три Шевченкові псалми (12, 53, 132). Далі подано відомості про всесвітню історію від часів Ноя до народження Христа (розділ “Поглядь на Божу правду, котрою держитця світ” [9, 45-61]), коротко переказано Біблію (“Коротенька священна історія” [9, 63-78]), у катехизичній формі, тобто у формі запитань та відповідей, подано інформацію про основні християнські догми й поняття (“Коротка наука Християнської віри” [9, 79-93]), представлено 33 народні прислів’я (“Пословиці” [9, 94-96]). Наступний розділ (“Арифметика” [9, 97-128]) міг слугувати початковим підручником із арифметики. Далі вміщено церковнослов’янські афоризми з Біблії (церковнослов’янською мовою, традиційною кирилицею) та україномовні коментарі П. Куліша до них, написані “гражданкою” (“Великі слова із Письма Святого” [9, 129-141]); у розділі “Молитви” [9, 142-145] подано 3 молитви церковнослов’янською мовою і традиційною кирилицею. Закінчується підручник післямовою “Слово до письменних” [9, 146-149], де подана загальна територіальна, історична, етнічна та мовна характеристика українського народу. Тут уміщено палкий заклик письменника до земляків не забувати й любити рідну мову: “Шануй же всяк своє рідне слово, котóre не одь когò иншого, якь одь самогò Бога намь надане, и не для того надане, щобь ми дарь Божий зневажили й забули. Хто ёго зневажае й забуае, той самохить виганяе себе зь рідної семьї Української, и до такогò не обернетця серце, якь до родича, на чужині, такогò не привітае наше племя по-братерські підь Карпатами, чужа тому наша пісня, которій немає рівні по всёму світу, німа для того буде щира душа наша, и нема ёму частини вь тій славі, которой добули собі наши прѣдки полемь и моремь у всёму світу, воюючи за віру Християнськую и волю людськую” [9, 148-149].

Підручник містить ряд ілюстрацій: привабливу титульну сторінку, три релігійні картини (зображення розп’ятого на хресті Ісуса, Ісус Христос на Таємній вечері, Діва Марія з маленьким Ісусом), невеликі малюнки в кінці розділів релігійного та світського змісту (всього 10), чудові заголовні букви (буквиці) на початку кожного розділу (всього 39). Ілюстрації засвідчують, що автор уклав у буквар свою душу і серце.

Отже, “ГраMATка” П. Куліша могла слугувати не лише для початкового навчання грамоти, але й для вивчення інших предметів, за своїм змістом мала універсальний характер: була читанкою, катехизисом, хрестоматією з української літератури (були вміщені твори Т. Шевченка) та

української усної народної творчості (вміщено народні думи та прислів’я), була підручником з арифметики.

Буквар П. Куліша 1857 року – це двомовний підручник, українсько-церковнослов’янський. Більшість текстів написані українською мовою та фонетичним правописом. Тексти, подані церковнослов’янською мовою, (розділ “Молитви”, частково розділи “Великі слова із Письма Святого” та “Коротка наука Християнської віри”), займають незначну частину (близько 6 %). Традиційною кирилицею надруковано розділ “Молитви” та церковнослов’янські тексти в розділі “Великі слова із Письма Святого”, що становить близько 4 % тексту “ГраMATки”, решта 96 % текстів надруковано гражданкою та фонетичним правописом.

Метою нашої статті є дослідження морфологічного та словотворчого рівнів мови україномовних текстів букваря П. Куліша в зіставленні з нормами сучасної української літературної мови. Для реалізації мети ставимо такі завдання: 1) виявити ті морфологічні та словотворчі мовні одиниці в букварі П. Куліша, які не стали нормою в сучасній українській літературній мові (*ненормативи*); 2) визначити риси морфологічних та словотворчих ненормативів, зафіксованих у букварі П. Куліша. Такий підхід дозволить окреслити напрямки, якими процес унормування нової української літературної мови проходив найпроблемніше.

Пантелеймон Куліш належить до кола найбільш авторитетних постатей в історії української літературної мови XIX ст., його буквар є важливою пам’яткою в розвитку освіти, культури України. Тому вивчення мови творів П. Куліша і, зокрема, його “ГраMATки” є актуальним завданням лінгвістики.

Мова творів П. Куліша вже була об’єктом наукового вивчення. Письменникові присвячено оглядові розділи в посібниках та підручниках з історії української літературної мови І. Огієнка [15, 148-154] та В. Чапленка [23, 100-105]; мові П. Куліша приділив увагу В. Русанівський у підручнику з історії української літературної мови [16, 235-238]. Мову творів П. Куліша в різних аспектах проаналізовано в працях Н. Слободянюк [17], Т. Должикової [5], О. Климчук [7], Т. Мороз [13], О. Муромцевої та І. Муромцева [14], Л. Мацько [11], Г. Мацюк [12], В. Статєвої [18] та ін. Буквар П. Куліша в руслі педагогіки вивчали С. Чавдаров [22], М. Веркалець [2], А. Кирпач [6], С. Дмитренко [4], О. Фізеші [21] тощо. “ГраMATка” стала об’єктом дослідження в мовознавчих працях В. Статєвої (загальна характеристика мови, графіки й правопису підручника П. Куліша в зіставленні з букварем О. Духновича) [20], Н. Дзюбишиної-Мельник (місце букваря в ряду інших україномовних підручників XIX – XX ст.) [3], І. Курабцевої (термінологія в букварях П. Куліша і Т. Шев-

ченка) [10], В. Шарканя (синтаксична специфіка мови букваря) [24]. Однак морфологічний та словотворчий рівні мови “Граматики” П. Куліша дотепер спеціально не досліджувалися.

Шляхом суцільного розписування тексту букваря П. Куліша (СПб., 1857) ми виявили мовні одиниці (ненормативи), які не стали нормами сучасної української літературної мови на морфологічному та словотворчому рівнях. До **морфологічних** ненормативів ми віднесли ті лінгвоодиниці, які відрізняються від сучасної норми якоюсь граматичною ознакою – формою роду, числа, відмінка тощо. У складі цих лінгвоодиниць окреслено такі типи:

У системі іменника виділено лексеми, які мають інакше, ніж у сучасній українській літературній мові, парадигму або форму числа:

1) I відміна: а) флексія *-и* в род. відм. одн. іменників жін. роду (мішана група): *Польщи* (Україна до *Польщи* притулилась) [9, 31] (пор. суч. літ. *Польщі*); б) нульове закінчення в знах. відм. одн. іменників жін. роду: *піснь* (слухати покаюню *піснь*) [9, 26] (пор. суч. літ. *пісню*); в) вживання іменника *корогва* (в суч. літ. мові – іменник I відм.) у давній формі *короговъ* як іменника *ъв□основи: зивали селянь підъ *короговъ* [9, 36] (пор. суч. літ. *корогву*);

2) II відміна: а) флексія *-а* (графічно *-я*) в род. відм. одн. іменників чол. роду: *віка* (изъ *віка* въ вікъ) [9, 54]; *мира* (щасливимъ *мира* сего) [9, 57]; *потопа* [9, 45]; *союза* [9, 54]; *огня* [9, 39] (пор. суч. літ. *віку*, *миру*, *потопу*, *союзу*, *возню*); б) інша форма кличного відмінка: *Петро* (*Петро!* ти еси камень...) [9, 57] (пор. суч. літ. *Петре*); в) називний відм. одн. іменників сер. роду з флексією [’e] (графічно *-e*, *-e*) там, де в суч. літ. мові виступає флексія [’a] (графічно *-я*): *жаданне* [9, 25]; *званне* [9, 122]; *здоровье* [9, 16]; *кілле* [9, 35]; *нещасте* [9, 20]; *одкровенне* [9, 59]; *одпочиванне* [9, 33]; *оповіданне* [9, 36]; *опрощенне* [9, 39]; *ошуканне* [9, 51]; *Подолле* [9, 39]; *помноженне* [9, 115]; *попсанне* [9, 33]; *послуханне* [9, 34]; *смітте* [9, 54]; *читанне* [9, 15]; *шапанне* [9, 56]; *щасте* [9, 26]. У ряді випадків простежуються паралельні форми, напр.: *званне* [9, 122] і *званье* [9, 123]; *одкровенне* [9, 59] і *Одкровеніе* [9, 49]; *помноженне* [9, 115] (ця форма вживається найчастіше – 6 разів), *помноженіе* [9, 107] (3 рази) і *помноження* [9, 123] (зафіксовано 4 рази); г) флексія *-e* в наз. відм. мн. іменників чол. роду: *дворяне* [9, 31]; *люде* [9, 17]; *Римляне* [9, 51]; *селяне* [9, 32]; *сусіде* [9, 29]; *Татаре* [9, 30]; *Християне* [9, 55]; г) флексія *-и* в наз. відм. мн. іменників чол. роду (мішана група) там, де в суч. літ. мові виступає закінчення *-і*: *грошии* [9, 109]; д) нульова флексія в род. відм. мн. іменників чол. роду там, де в суч. літ. мові виступає закінчення *-ів*: *аршинъ* (Вийшло зъ 6086 *аршинъ* 2028 сажнівъ) [9, 118]; *день* (5 годъ 2 місяці 27 *день*) [9, 121]; *пудъ* (800 *пудъ*) [9, 101]; *сусідъ* (одъ усіхъ *сусідъ*) [9, 46]

(пор. суч. літ. *аршинів*, *днів*, *пудів*, *сусідів*); е) флексія *-ам* у місц. відм. мн. там, де в суч. літ. мові виступає закінчення *-ах*: (*по*) *верхамъ* [9, 15]; (*по*) *діламъ* [9, 24]; (*по*) *стенамъ* [9, 31]; є) використання давньої книжної форми іменника *небо* у місц. відм. одн.: (*на*) *небеси* (Нема бо іншої задачі роду людському, опрічъ тої, щобъ було все по волі Божій на землі, яко и на *небеси*) [9, 60] (пор. старосл. форма у місц. одн. – *на небесе*);

3) III відміна: а) закінчення *-и* в род. відм. одн. там, де в суч. літ. мові виступає флексія *-і*: *власти* [9, 56]; *користи* [9, 2]; *напасті* [9, 23]; *недбалости* [9, 24]; *немоци* [9, 19]; *нечести* [9, 19]; *одностайности* [9, 40]; *печали* [9, 23]; *премудрости* [9, 55]; *святости* [9, 26]; *смерті* [9, 38];

4) множинні іменники: закінчення *-ями* в орудн. відм. мн. там, де в суч. літ. мові виступає закінчення *-ами*: *Лубнями* [9, 39].

У системі прикметника: а) у першому виданні “Граматики” П. Куліш віддає перевагу повній нестягненій формі прикметників: *багатіи* [9, 54]; *благая* [9, 48]; *Божее* [9, 57]; *божественная* [9, 55]; *Божественни* [9, 2]; *вічни* [9, 54]; *великіи* [9, 46]; *вечерняя* [9, 58]; *високіи* [9, 48]; *гордіи* [9, 56]; *грішніи* [9, 47]; *громадськіи* [9, 49]; *дикіи* [9, 47]; *добріи* [9, 46]; *дорогіи* [9, 43]; *дрібніи* [9, 117]; *живіи* [9, 29]; *земная* [9, 24]; *зліи* [9, 23]; *ізбранніи* [9, 50]; *иноязичніи* [9, 1]; *людская* [9, 47]; *малии* [9, 46]; *меншее* [9, 103]; *минушіи* [9, 56]; *мирськіи* [9, 54]; *мудріи* [9, 48]; *недовідоміи* [9, 46]; *незаходімая* [9, 26]; *неоглядніи* [9, 60]; *непроходіміи* [9, 30]; *несітіи* [9, 56]; *нечестіви* [9, 52]; *новіи* [9, 31]; *праведніи* [9, 23]; *премудріи* [9, 52]; *преподобніи* [9, 25]; *престрашніи* [9, 27]; *простіи* [9, 123]; *Римская* [9, 49]; *рукотворніи* [9, 57]; *святіи* [9, 56]; *спасенніи* [9, 47]; *спасітельніи* [9, 61]; *старосвітськіи* [9, 46]; *страшніи* [9, 24]; *тихіи* [9, 20]; *Українськіи* [9, 31]; *філософськіи* [9, 57]; *чистіи* [9, 25]; *чоловічіи* [9, 58]; *чужіи* [9, 28]; *шітіи* [9, 43]; *щіріи* [9, 26]; б) інша, ніж у сучасній українській літературній мові, група прикметників: *віковічняя* [9, 31] – прикм. м’якої гр. (пор. суч. літ. *віковічна* – прикм. тв. групи); в) суф. – *ійш*□ у простих формах вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників: *наймудрііши* [9, 52]; *найнужнійіши* [9, 3]; *смілійіши* [9, 35].

У системі числівника зафіксовано форму двоїни кількісного числівника *чотири*: *Отъ нехай ти заплативъ кому чотири* рази по 322 рублівъ... [9, 104].

У системі займенника: а) означальний займенник у формі сер. роду: *само* (царство... *само* въ собі псовалося) [9, 46] (пор. суч. літ. *саме*); б) форми род. відм. одн. особового займенника *він* без приставного *н* при прийменниках: (*до*) *Его* [9, 20]; (*для*) *Его* [9, 58]; (*про*) *его* [9, 39]; (*проти*) *его-то* [9, 32]; в) скорочена форма особового займенника *хто* в

род. відм. одн.: *ко́* (Не ору́жне, не иску́ство одоліва́є вь войнахъ наро́ди; борю́тця вони міжъ собою́ одностайно́стю: вь *ко́* більше во́лі и думи еди́ної, той и бере́ надъ іншими́ гору) [9, 40] (пор. суч. літ. *кого*); г) закінчення *-му* в дав. відм. одн. присвійного займенника *свій*: *сво́йму* [9, 36] (пор. суч. літ. *своєму*); г) вживання займенників прикметникового типу відмінювання в наз. відм. мн. в повній нестягненій формі: *ти́і* [9, 20] (пор. суч. літ. *ті*); *самі́і* [9, 59] (пор. суч. літ. *самі*); д) використання в орудн. відм. мн. від особового займенника *вони* форми без початкового *н*: *імі* [9, 100] (пор. суч. літ. *ними*); е) уживання закінчення *-и* в орудн. мн. означального займенника *всі*: *усі́ми* [9, 24] (пор. суч. літ. *усіма*); є) використання у місц. відм. мн. особового займенника *вони* форми без початкового *н* при прийменникові: (*въ*) *іхъ* [9, 51] (пор. суч. літ. (*у*) *них*).

У системі дієслова: а) у першому виданні “Граматики” переважає форма інфінітива із суфіксом *-ть*, тоді як у сучасній українській літературній мові більш поширений інфінітив на *-ти*, форма на *-ть* теж нормативна, але менш уживана: *вистави́ть* [9, 106]; *взя́ть* [9, 104]; *вибити́ця* [9, 39]; *вівчи́ть* [9, 107]; *діли́ть* [9, 117]; *зна́ть* [9, 104]; *напи́сать* [9, 120]; *одкину́ть* [9, 111]; *одлічи́ть* [9, 111]; *пи́сать* [9, 121]; *підпи́сують* [9, 106]; *поділи́ть* [9, 109]; *помножа́ть* [9, 107]; *помножи́ть* [9, 106]; *порозумні́шають* [9, 45]; *почина́ть* [9, 120]; *узна́ть* [9, 102]; *узя́ть* [9, 105]; б) П. Куліш у “Граматиці” 1857 року віддає перевагу формам дієслів 1 особи мн. теп. і майб. часів на *-мь*, проте в сучасній українській літературній мові більш поширена форма на *-мо*: *ба́чимь* [9, 117]; *беремь* [9, 109]; *візьмемь* [9, 118]; *візьмемся* [9, 26]; *будемь* [9, 117]; *гово́римь* [9, 109]; *зна́емь* [9, 106]; *одлічимь* [9, 109]; *одлічуемь* [9, 110]; *пишемь* [9, 105]; *підпи́шемь* [9, 103]; *помножимь* [9, 114]; *розділимь* [9, 118]; *чита́емь* [9, 99]; в) південно-східні діалектні форми дієслів 3 особи однини теперішнього часу: *кара́* [9, 25] (пор. суч. літ. *карає*); г) інакші, ніж у сучасній літературній мові, особові форми дієслів наказового способу: *примуши́й* [9, 45] (пор. суч. літ. *примушуй*); *помножа́й* [9, 104] (пор. суч. літ. *помножуй*); автор віддає перевагу формі наказового способу II особи мн. на *-те*, пор. *прийді́те* [9, 22], тоді як у суч. укр. літ. мові більш поширена форма на *-ть*; г) має місце вираження граматичної категорії виду іншими засобами, ніж у сучасній українській літературній мові: *викла́дувати* [9, 59] (пор. суч. літ. *виклада́ти*); *оплака́ти* (Вони́ Ёго́ [Христа. – В. Ш.] *оплака́ли*) [9, 53] (пор. суч. літ. *оплакувати*); д) уживання старослов’янської парадигми дієвідмінювання атематичного дієслова *быти* у теп. часі: *еси́* [9, 57]; *есте́* [9, 58] (пор. старосл.: 2 ос. одн. *еси*, 2 ос. мн. *есте*).

У системі прислівника: а) прислівники із суфіксами, відмінними від сучасних: *можно́*

[9, 25] (пор. суч. літ. *можна*); *по-брате́рські* [9, 149] (пор. суч. літ. *по-братерськы*); *по-сво́єму* [9, 3] (пор. суч. літ. *по-своєму*); *скілько́* [9, 28] (пор. суч. літ. *скількы*); *скілько́-то* [9, 28] (пор. суч. літ. *скількы-то*); *стілко́* [9, 123] (пор. суч. літ. *стілкы*); б) суф. *-ійш* у простих формах вищого ступеня порівняння прислівників: *голосні́ше* [9, 59]; *любі́ше* [9, 26].

До **словотворчих** ненормативів ми віднесли ті мовні одиниці, які відрізняються від сучасних літературних певним словотворчим афіксом (префіксом, суфіксом тощо). У складі словотворчих ненормативів, зафіксованих у першому виданні “Граматики”, виділено такі групи: а) субстантивовані дієприкметники з інакшими, ніж у сучасній літературній мові, суфіксами: *змени́аєме* [9, 103] (пор. суч. літ. *зменишуване*); *мно́жимо* [9, 105] (пор. суч. літ. *множене*); б) віддієслівні іменники з інакшими, ніж у сучасній українській літературній мові, суфіксами: *роздава́тель* [9, 16] (пор. суч. літ. *роздавач*, *роздавальник*); в) прикметники та дієприкметники із суфіксами, які не характерні для сучасної української літературної мови: *непо́руши́мий* [9, 47] (пор. суч. літ. *непорушний*); *неруко́творенний* [9, 59] (у “Граматиці” вживається також форма *неруко́творний* [9, 58], що є нормою суч. укр. літ. мови); *язиче́ський* [9, 51] (пор. суч. літ. *язичницький*); г) займенники, які відрізняються від сучасних нормативних словотворчим афіксом: *які́йсь* [9, 20] (пор. суч. літ. *якийсь*); г) уживання суфікса *-ова-* в тих дієсловах, у яких сьогодні нормою виступає суфікс *-ова-*: *гамова́лась* [9, 55]; *зруйно́вали* [9, 30]; *наслідо́вали* [9, 51]; *орудо́вавъ* [9, 28]; *пору́йновавъ* [9, 30]; *рятова́въ* [9, 27]; *шано́вали* [9, 53]; д) дієслова з інакшими, ніж у сучасній літературній мові, тематичними суфіксами: *подо́лити* [9, 38] (пор. суч. літ. *подолати*); е) наявність префікса *из-*, *ис-*, *изі-*, *изо-* в дієсловах та прислівниках там, де сьогодні частіше виступає префікс *з-*, *с-*, *зі-*: *изі́шлись* [9, 59]; *изляка́тьця* [9, 38]; *изно́въ* [9, 105]; *изозва́въ* [9, 55]; *изойшли́* [9, 27]; *исче́тивсь* [9, 38]; е) дієприслівники, відмінні від сучасних за словотворчою структурою: *помножа́ючи* [9, 106] (пор. суч. літ. *помножуючи*); *терплю́чі* [9, 29] (пор. суч. літ. *терплячи*).

Загалом на морфологічному рівні виділено понад 30 ненормативних із сучасного погляду мовних рис. Найбільша кількість рис, які не стали нормою сучасної української літературної мови, виявлена в системі іменника (13 рис), менше цих рис зафіксовано в системі займенника та дієслова (біля 10), найменше – у складі прикметника, прислівника, числівника (1-3).

На словотворчому рівні виділено 8 ненормативних мовних рис у системі різних частин мови: дієслова (3), іменника (2), прикметника (1), займенника (1), дієприкметника (1), дієприслівника (1), прислівника (1).

Наведені мовні факти ілюструють процеси унормування нової української літературної мови в середині XIX ст. на двох мовних рівнях – морфологічному та словотворчому. Вони окреслюють напрямки, у яких кодифікація нової української літературної мови в системі науково-навчального стилю проходила найпроблемніше:

1) як свідчать статистичні дані, у системі морфології найбільше ненормативних з погляду сучасних норм рис простежено в системі іменника, значно менше цих рис у сфері займенника та дієслова, найменше – у системі прикметника, прислівника;

2) відібраний фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що найбільше не нормативних морфологічних рис виявлено в системі відмінкових закінчень іменників (13), займенників (5) та особових і способових закінчень дієслів (4). З інших рис ненормативів простежуємо такі: у системі прикметника – широкоживані повні нестягнені та ступеневі форми; у системі дієслова – частовживані інфінітиви на *-ть*, видові форми; у системі прислівника – використання лексем з іншими кінцевими суфіксами. Інші риси поодинокі;

3) у складі словотворчих ненормативів переважають суфіксальні деривати, префіксальних та постфіксальних утворень – одиниці;

4) характер виявлених проблемних ділянок у кодифікації науково-навчального стилю нової української літературної мови середини XIX ст. (частиномовна приналежність ненормативів, морфологічні риси цих утворень та словотворчі моделі ненормативів) значною мірою пояснюється характером морфологічної та словотворчої

систем української мови (як відомо, найбільша парадигматика присутня саме в іменнику, дієслові, займеннику);

5) П. Куліш, усвідомлюючи, що навчальний підстиль наукового стилю належить до високих стилів, прагнув побудувати цей стиль нової української літературної мови на певних засадах: а) народності; б) науковості, високості. У зв'язку із зазначеними принципами письменник добирив відповідні мовні засоби. Це відобразилося й на морфологічному та словотворчому рівнях: П. Куліш уживав народні діалектні форми (*до Польци, щастє, люде, гроши, печали, смерти, смілійши, чотирі рази, само, до Ёго, въ ко, свойму, імі, въ їхъ, взять, бачимъ, кара, можно, по-своёму, стілько, любійше, рятовавъ* та ін.) та книжні одиниці (*підъ короговъ, беззаконие, благочестие, на небеси, божественная, еси, есте, зменшаеме, множиме, роздаватель* тощо). Деякі форми в “Граматці” вживаються паралельно (*званіе – званіє, нерукотворенний – нерукотворний, Одкровеніе – одкровенне, помноженіе – помноженне – помноження* тощо), що засвідчує певні вагання автора у виборі мовних норм.

Таким чином, можемо зробити висновок, що мова першого видання “Граматки” П. Куліша на морфологічному та словотворчому рівнях здебільшого відповідає сучасним нормам, проте в підручнику є певна кількість мовних одиниць, які не ввійшли до норм сучасної української літературної мови. Поєднання народнорозмовних і книжних елементів є характерною ознакою ідіолекту Пантелеймона Куліша, зокрема і в навчальній літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Веркалець М.М. Освітньо-педагогічна спадщина: До 170-річчя з дня народження П. Куліша // Радянська школа. – 1989. – № 8. – С. 86-88.
3. Дзюбишина-Мельник Н. Український буквар. Історія і сучасність // Третій Міжнародний конгрес українців. 26-29 серпня 1996 р. Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 44-50.
4. Дмитренко С.М. Громадсько-просвітницька діяльність української інтелігенції в лівобережній Україні другої половини XIX століття: Автореф. дис. ... канд. педагог. наук / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000.
5. Должикова Т.І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2003. – 21 с.
6. Кирпач А. “Граматка” П. Куліша – один із перших україномовних підручників XIX ст. // Початкова школа. – 1999. – № 4. – С. 58-60.
7. Климчук О.В. Літературно-художній антропонімікон П. Куліша: склад, джерела, функції: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2004.
8. Коляда Н.М. Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. педагог. наук / Інститут педагогіки АПН України. – К., 2004.
9. Куліш П. Граматка. – СПб., 1857. – 149 с.
10. Курабцева І.К. Науково-культурне значення “Букваря южнорусского” Т. Шевченка і “Граматки” П. Куліша // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 51. – С. 114-116.
11. Мацько Л. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови // Дивослово. – 2000. – № 8. – С. 21-25.
12. Мацюк Г. П. Куліш і розвиток літературної мови в Галичині // Третій Міжнародний конгрес українців. 26-29 серпня 1996 р. Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків: Око, 1996. – С. 120-124.
13. Мороз Т.В. Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття: Автореферат дис. ... канд. філол. наук / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2001. – 20 с.
14. Муромцева О.Г., Муромцев І.В. П. Куліш як оновлювач і творець української літературної мови // Пантелеймон Куліш і українське національне відродження: Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 175-му роковинам від дня народження письменника. – Харків, 1995. – С. 11-17.

15. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нариску та приміт. М.С. Тимошик. – К.: Либідь, 1995. – С. 148-154.
16. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: АртЕк, 2002. – С. 235-238.
17. Слободянюк Н.Ю. Український національно-культурний компонент у мові художньої історичної прози Пантелеймона Куліша: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2001.
18. Статесва В.І. До питання про роль П. Куліша в історії української літературної мови // Мова і культура нації: Тези доповідей регіональної науково-практичної конференції 9-10 жовтня 1990 р. – Львів, 1990. – С. 10-12.
19. Статесва В.І. Передумови Валуєвського циркуляра // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць / Відп. ред. І.В. Сабадош. – Випуск 10. – Ужгород, 2006. – С. 147-174.
20. Статесва В.І. Перші букварі українською мовою О. Духновича та П. Куліша // О. В. Духнович і слов'янський світ: Тези доповідей Міжнародної конференції. 23-24 квітня 1993 р. – Ужгород, 1993. – С. 79-80.
21. Фізеші О.Й. Виховна спрямованість змісту букварів в українських школах Закарпаття (друга половина XIX – кінець XX століття): Автореф. дис. ... канд. педагог. наук / Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 17 с.
22. Чавдаров С.Х. Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка. – К.: Радянська школа, 1953. – С. 162-164.
23. Чапленко Василь. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.). – Нью-Йорк, 1970. – С. 100-105.
24. Шаркань В. Синтаксичні особливості наукової мови Пантелеймона Куліша // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць / Відп. ред. І.В. Сабадош. – Випуск 10. – Ужгород, 2006. – С. 199-206.